

المغازی: الواقدی (م. ۲۰۷ق.)، به کوشش مارسدن جونس، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۹ق؛ مفردات: الراغب (م. ۴۲۵ق.)، نشر الكتاب، ۱۴۰۴ق؛ مناقب آل ابی طالب: ابن شهر آشوب (م. ۵۸۸ق.)، به کوشش گروهی از اساتید، نجف، المكتبة الحیدریه، ۱۳۷۶ق؛ المنتظم: ابن جوزی (م. ۵۹۷ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر و دیگران، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۲ق؛ میزان: الطباطبائی (م. ۱۴۰۲ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۳ق.

لطف الله خراسانی

آیه قبله: یکصد و چهل و چهارمین آیه

سوره بقره، درباره فرمان تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه

قبله در لغت به معنای سمت و جهت است^۱ و در اصطلاح به جهتی گفته می شود که کعبه در آن قرار دارد.^۲ پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله در مکه و سال های نخست پس از هجرت در مدینه به سوی بیت المقدس نماز می گزارد؛ اما خواست قلبی او نماز گزاردن به سوی کعبه بود و بدین جهت در انتظار وحی و تغییر قبله* به سر می برد. خداوند با نزول آیه قبله ایشان را خشنود کرد و او را به تغییر قبله به سوی

۱. الصحاح، ج ۵، ص ۱۷۹۵؛ لسان العرب، ج ۱، ص ۵۳۷-۵۴۵، «قبل».

۲. مفردات، ص ۳۹۲، «قبل»؛ جواهر الکلام، ج ۷، ص ۳۲۰.

مسجد الحرام فرمان داد: ﴿قَدْ نَرَى تَقَدُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾. (بقره/۲، ۱۴۴)

این آیه به جهت در برداشتن حکم تغییر قبله به «آیه قبله»^۳ معروف شده است. از آیات ۱۴۲، ۱۴۳^۴ و ۱۵۰^۵ بقره/۲ نیز به عنوان آیه تغییر قبله یاد کرده اند. بعضی از مفسران آیات ۱۴۲-۱۴۴ بقره/۲ را آیات تغییر قبله دانسته اند.^۶

مفسران درباره زمان و مکان نزول آیه قبله و تغییر آن اتفاق نظر ندارند و زمان آن را بین ۸۶ تا ۱۹^۷ ماه پس از هجرت یاد کرده اند. گروهی از مفسران با توجه به تاریخ تغییر قبله که در ماه رجب سال دوم هجرت بوده، صحیح تر دانسته اند که قبله ۱۷ ماه پس از هجرت تغییر یافته باشد.^۸ نیز در این که آیه تغییر قبله بین نماز صبح، ظهر یا عصر نازل شده، اختلاف

۳. بحار الانوار، ج ۸۱، ص ۳۳؛ میزان، ج ۱، ص ۳۲۵.

۴. التبیان، ج ۲، ص ۳-۴؛ مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۱۴.

۵. التفسیر الکبیر، ج ۴، ص ۱۰۷.

۶. میزان، ج ۱، ص ۳۲۹.

۷. الوسیط، ج ۱، ص ۲۹۴.

۸. جامع البیان، ج ۲، ص ۲۸؛ مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۱۴.

۹. وفاء الوفاء، ج ۱، ص ۲۷۸؛ میزان، ج ۱، ص ۳۳۳.

۱۰. میزان، ج ۱، ص ۳۳۱.

گذاشت. جبرئیل که خود را همچون پیامبر ﷺ بنده فرمانبر خدا می دانست، از ایشان که صاحب مقاماتی نزد خدا بود، خواست تا خود، تغییر قبله را از خداوند بخواهد.^۷ رسول خدا ﷺ برای رعایت ادب در پیشگاه الهی خواسته اش را به زبان نیاورد؛^۸ اما چنان که در آیه قبله آمده، به آسمان می نگرست: ﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ...﴾ و در انتظار تغییر قبله به سر می برد تا هنگامی که این آیه نازل شد.^۹ انتظار تغییر قبله نه از روی ناخشنودی پیامبر به قبله بودن بیت المقدس، بلکه از آن رو بود که می خواست خداوند به او و امتش قبله ای اختصاص دهد، چنان که از تعبیر ﴿تَرْضَاهَا﴾ در جمله ﴿فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا﴾ برمی آید.^{۱۰}

مفسران در سبب نگرستن پیامبر ﷺ به آسمان دو رأی دارند: ۱. از آن جا که پیش تر به ایشان وعده تغییر قبله داده شده بود، وی به آسمان می نگرست و در انتظار نزول جبرئیل و آوردن حکم تغییر بود؛ همچون منتظری که به سمت مسیر آمدن مهمان خود می نگرد.

۲. پیامبر ﷺ آرزوی تغییر قبله را بر زبان نیاورد و به آسمان می نگرست و منتظر بود؛ زیرا

نظر است.^۱ درباره مکان نزول این آیه در محله بنی سلمه^۲، مکانی که از همین رو، مسجد القبلتین نام گرفته^۳ یا مسجد پیامبر ﷺ^۴ نیز اختلاف نظر یافت می شود.

در سبب نزول آیه قبله گفته شده که هنگام هجرت رسول خدا ﷺ به مدینه بسیاری از ساکنان آن شهر یهودی بودند؛ پس به پیامبر فرمان داده شد که به سوی بیت المقدس نماز بگزارد تا یهودیان را به اسلام جذب کند.^۵ از همین رو، یهودیان مدینه در آغاز خوشحال شدند؛ اما پس از مدتی مسلمانان را سرزنش کردند و گفتند: اگر محمد به دین و گذشتگان ما خرده می گیرد و خود شریعی مستقل آورده، چرا به سوی قبله ما نماز می گزارد و خود قبله ای مستقل ندارد، حال آن که کعبه و مسجد الحرام قبله پدرش ابراهیم ﷺ بوده و وی هم در دل آرزوی نماز گزاردن به سوی کعبه را دارد؟^۶ از این رو، رسول خدا ﷺ خواست قلبی خود برای تغییر قبله و نماز گزاردن به سوی کعبه را با جبرئیل در میان

۱. الطبقات، ج ۱، ص ۱۸۶-۱۸۷؛ تفسیر بغوی، ج ۱، ص ۱۲۵.

۲. الطبقات، ج ۱، ص ۱۸۶؛ تفسیر ثعلبی، ج ۲، ص ۱۲.

۳. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۴۲؛ تفسیر بغوی، ج ۱، ص ۱۲۵.

۴. الطبقات، ج ۱، ص ۱۸۶.

۵. جامع البیان، ج ۲، ص ۴؛ تفسیر ثعلبی، ج ۲، ص ۲۸؛ تفسیر بغوی، ج ۱، ص ۱۲۴.

۶. جامع البیان، ج ۲، ص ۲۹؛ روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۸؛ تفسیر

ابن کثیر، ج ۱، ص ۱۹۸.

۷. تفسیر ثعلبی، ج ۲، ص ۱۱؛ مجمع البیان، ج ۱، ص ۴۱۹.

۸. روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۸.

۹. جامع البیان، ج ۲، ص ۲۸؛ اسباب النزول، ص ۲۷.

۱۰. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۶۳؛ بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۱۹۸؛ المیزان،

ج ۱، ص ۳۵.

برای پیامبران جایز نیست بی اذن الهی چیزی را از خداوند بخواهند.^۱

بر پایه روایت‌ها، به سوی دو قبله نماز گزاردن پیامبر گرامی ﷺ و تغییر قبله، از نشانه‌های پیامبر خاتم بود که انبیای پیشین، بعثت او را با یادکرد این نشانه بشارت داده بودند و علمای یهود و نصارا به حقانیت این تغییر آگاهی داشتند؛ چنان که در ذیل آیه قبله بدان تصریح شده است: ﴿إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ﴾. بر پایه روایتی از امام صادق علیه السلام، پیامبر گرامی ﷺ در مکه به گونه‌ای به سمت بیت المقدس نماز می‌گزارد که کعبه پشت سر ایشان قرار نگیرد. پس از هجرت به مدینه نیز تا زمان تغییر قبله، ایشان به سوی بیت المقدس نماز می‌گزارد.

آیه قبله ناسخ حکم قبله بودن بیت المقدس است.^۲ به گفته ابن عباس، نخستین حکم نسخ شده در قرآن مربوط به قبله است.^۳ درباره آن چه با آیه قبله نسخ شده، دو نظر وجود دارد:
۱. در قرآن از روی آوردن به سوی بیت المقدس در نماز یاد نشده، بلکه چنین حکمی در روایت‌ها آمده است. از این رو،

باید گفت آیه قبله، ناسخ سنت است. ۲. روی آوردن به سمت بیت المقدس با آیه ﴿وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ...﴾ (بقره/۲، ۱۱۵) تشریح و سپس این آیه با آیه قبله نسخ شده است.^۴

◀ منابع

اسباب النزول: الواحدي (م. ۴۶۸ق.)، قاهره، الحلبي و شرکاه، ۱۳۸۸ق؛ بحار الانوار: المجلسي (م. ۱۱۱۰ق.)، بيروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق؛ تاریخ یعقوبی: احمد بن یعقوب (م. ۲۹۲ق.)، بيروت، دار صادر، ۱۴۱۵ق؛ التبيان: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به کوشش العاملی، بيروت، دار احیاء التراث العربی؛ تفسير ابن كثير (تفسير القرآن العظيم): ابن كثير (م. ۷۷۴ق.)، به کوشش مرعشلی، بيروت، دار المعرفه، ۱۴۰۹ق؛ تفسير القمی: القمی (م. ۳۰۷ق.)، به کوشش الجزائری، قم، دار الكتاب، ۱۴۰۴ق؛ التفسير الكبير: الفخر الرازی (م. ۶۰۶ق.)، قم، دفتر تبلیغات، ۱۴۱۳ق؛ التفسير الوسيط: سيد محمد طنطاوی، قاهره، دار المعارف، ۱۴۱۲ق؛ تفسير بغوی (معالم التنزيل): البغوی (م. ۵۱۰ق.)، به کوشش خالد عبدالرحمن، بيروت، دار المعرفه؛ تفسير ثعلبی (الكشف و البيان): الثعلبی (م. ۴۲۷ق.)، به کوشش ابن عاشور، بيروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق؛ جامع البيان: الطبری (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش صدقی جمیل، بيروت، دار الفکر، ۱۴۱۵ق؛ جواهر الكلام: النجفی (م. ۱۲۶۶ق.)، به کوشش قوچانی و دیگران،

۱. مجمع البيان، ج ۱، ص ۴۲۲؛ التفسير الكبير، ج ۴، ص ۱۲۲-۱۲۳.
۲. تفسير ثعلبی، ج ۲، ص ۱۰؛ روض الجنان، ج ۲، ص ۱۹۵.
۳. الکافی، ج ۳، ص ۲۸۶؛ بحار الانوار، ج ۱۹، ص ۲۰۰.
۴. تفسير بغوی، ج ۱، ص ۱۲۴؛ مجمع البيان، ج ۱، ص ۴۲۳؛ روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۷.
۵. مجمع البيان، ج ۱، ص ۳۵۸؛ التفسير الكبير، ج ۴، ص ۲۰.

ع مجمع البيان، ج ۱، ص ۳۵۸؛ روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲۴؛ التفسير الكبير، ج ۴، ص ۲۰.

بیداری آمده است.^۲ بدین جهت آیه ۲۰۷ بقره/۲ به آیه لیلۃ المبیّت معروف شده که در شأن و مقام امیر مؤمنان علی علیه السلام به سبب ایشار و بیتوته اش بر بستر پیامبر صلی الله علیه و آله در شب هجرت نازل شده است.^۳ گاهی از این آیه به «آیه الشراء» یاد می شود؛^۴ زیرا در آن، از معامله جان در برابر کسب خشنودی خدا سخن رفته است: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْصَاةٍ لِلَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ﴾. (بقره/۲، ۲۰۷)

پیامبر صلی الله علیه و آله و کسانی که به وی ایمان آورده بودند، از سوی مشرکان قریش زیر فشار و آزار سخت قرار داشتند، به گونه ای که گروهی از آنان ناچار به هجرت به حبشه شدند.^۵ با مرگ ابوطالب در سال دهم بعثت، آزار مشرکان به مسلمانان شدت بیشتری یافت. رسول خدا برای برون رفت از این وضعیت سخت و یافتن مدافعان و یاران جدید از قبیله ثقیف، به طائف سفر کرد؛ اما این سفر نتیجه ای در بر نداشت.^۶ به رغم همه سخت گیری های مشرکان، اسلام در میان قشرهای مختلف قریش گسترش یافت^۷ و نیز با

بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ **روض الجنان**: ابوالفتوح رازی (م. ۵۵۴ق.)، به کوشش یاحقی و ناصح، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵ش؛ **الصحاح**: الجوهری (م. ۳۹۳ق.)، به کوشش احمد العطار، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۴۰۷ق؛ **الطبقات الكبرى**: ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، به کوشش محمد عبدالقادر، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق؛ **الکافی**: الكلینی (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ **لسان العرب**: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ **مجمع البیان**: الطبرسی (م. ۵۴۸ق.)، به کوشش گروهی از علما، بیروت، اعلمی، ۱۴۱۵ق؛ **مفردات**: الراغب (م. ۴۲۵ق.)، نشر کتاب، ۱۴۰۴ق؛ **المیزان**: الطباطبایی (م. ۱۴۰۲ق.)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۳ق؛ **وفاء الوفاء**: السمهودی (م. ۹۱۱ق.)، به کوشش محمد عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۲۰۰۶م.

علی اکبر مؤمنی

آیه لیلۃ المبیّت: آیه دویست و هفتم

سوره بقره، دربارہ خوابیدن علی بن

ابی طالب علیه السلام بر بستر پیامبر صلی الله علیه و آله در شب

هجرت

لیلۃ به معنای شب^۱ و مبیّت به معنای

گذراندن شب در مکانی، در حال خواب یا

۱. المعجم الوسیط، ج ۲، ص ۸۵۰، «لیل».

۲. المعجم الوسیط، ج ۱، ص ۷۸، «بات».

۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۰۱؛ الامالی، ص ۲۵۲-۲۵۳؛ شواهد التنزیل، ج ۱، ص ۱۲۲؛ التفسیر الکبیر، ج ۵، ص ۳۵۰.

۴. الصحیح من سیرۃ النبی، ج ۴، ص ۳۵؛ ج ۷، ص ۲۲۴-۲۲۵.

۵. الطبقات، ج ۱، ص ۲۰۷-۲۰۸؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۹.

۶. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۶؛ تاریخ طبری، ج ۸، ص ۸.

۷. تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۷-۲۸.